

Основни тематични области и източници на лексикалните иновации в съвременния български език

Емилия Недкова

Major Thematic Areas and Sources for Lexical Innovation in Modern Bulgarian: This study explores the rich lexical content of the "Dictionary of New Words in Bulgarian" (Sofia 2010). It outlines the major thematic fields covered in the dictionary and examines examples of two types of lexical innovation – borrowings and new coinages, looking at the linguistic sources from which they originated.

Key words: *thematic areas; lexical innovation; sources; internationalization; globalization*

ВЪВЕДЕНИЕ

През 2010 г. излезе от печат „Речник на новите думи в българския език“, който е своеобразно продължение на „Речник на новите думи и значения в българския език“ (издание „Наука и изкуство“, С., 2001 – авторски колектив: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска).

Новият неологичен речник отразява съвременното състояние на българския език (след 2000 г.), като представя значението и употребата на около 4 300 новонавлезли и нововъзникнали думи, термини и изрази, а така също и на около 700 познати думи с развити нови значения. Както изтъкват авторките на речника, всички включени в него единици са показали определена степен на узуализация в езика и са установени като употреба в писмената реч или в Интернет (Речник 2010: 6). Безспорно този факт свидетелства за изключителната динамика, с която се характеризира функционирането на лексикалния състав на езика в условията на задълбочаващата се глобализация.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Известно е обаче, че не всички неологизми имат еднакви перспективи с оглед утвърждаването им в лексикалната система. Една част от тях се установяват като пълноценни езикови единици, други отпадат след период на повече или по-малко активна употреба поради деактуализация на породилите ги предпоставки, а трети нововъведения, които в най-голяма степен се оценяват като неприемливи и ненужни за езика, само инцидентно намират проявление в речта на отделни лица (пак там). Така езиковата практика се превръща в естествен регулатор за навлизането и закрепването на лексикалните иновации, като до голяма степен ограничава употребата им в рамките на разумното, необходимото и полезното.

От друга страна, появата на неологизми трябва да се осмисля във връзка с наблюдаваните процеси на интернационализация и национализация (автохтонизация) в езика (вж. Колковска 2006: 190). Докато интернационализацията се изразява в стремеж към количествено нарастване на интернационалните елементи и повишаване на тяхната функционална натовареност в отделните езици (вж. Смирнов 1998 цит. по Колковска 2006: 191), то национализацията е свързана с обратната тенденция – т.е. запазване на националната специфика на езика. При това е очевидно, че двете тенденции не трябва да се възприемат като противостоящи, а като взаимодействащи си (вж. Акуленко 1972 цит. по Колковска 2006: 191).

Например при активното заемане на лексикални единици от чужди езици голяма част от тях претърпяват фонетична, морфологична и семантична адаптация в системата на българския език, т.е. биват „одомашнявани“ или стават основа за образуването на нови производни думи (срв. *чат – чатя – чатене; медиатор – медиаторски – медиаторства*). Нерядко се наблюдава и калкиране (т.е. буквален

превод) на заети речникови единици (*браузър – прелиствач; дивелтъър – разработчик*) и образуването на синоними.

Същевременно извън заемането на чужди езикови единици се създават и нови думи с домашно „градиво“ (*енергоспестяващ, сметосъбирачка*).

Редица новозаети или домашни изразни средства развиват вторични преносни значения (<кухненски> робот; <телефон> мида), с което се обогатяват и обновяват възможностите на българския речев изказ.

Свидетелството за всичко това е приведенят в Речника илюстративен материал, който насочва и към комуникативните източници – „проводници на новото в езика – главно средствата за масова комуникация“ (Речник 2010: 8).

Сред широкя кръг от обществени, културни и езикови явления и проблеми, отразени в „Речник на новите думи в българския език“, специално внимание заслужава въпросът за обособяването на различните *тематични области*, които поради динамичното си развитие предпоставят заемането или създаването на иновации в езика. Заедно с това е необходимо да се проследят и *източниците* на тези иновации с оглед на езиците, които ги продуцират.

Така се очертава и **целта на настоящото изследване**, което е основано на включения в Речника илюстративен материал и неговото лексикографско описание – като богат и систематизиран документ за новостите в езика ни.

В тематичен аспект могат да бъдат обособени (макар и в отделни случаи твърде условно) 11 основни тематични групи, обединяващи анализиранияте лексикални единици.

I. Силно „засегната“ от иновации е т.нар. **Битова сфера**, което се свързва с настъпилите осезателни изменения в бита ни през последните десетилетия.

В езиковедските изследвания терминът „битова лексика“ или „лексика от битовата сфера“ обаче е твърде размит (вж. Пернишка 2006: 150) и обхваща неопределен брой битови понятия от един „социално усвоен и необходим кръг предмети“, които ползват човека в човешкото му съществуване (Кретов 2001 цит. по Пернишка 2006: 150). Тук се включват названия на: дрехи, лични вещи, предмети от първа необходимост, материални средства, жилище, покъщнина, битова техника, транспорт, храни и продукти и др. Важна тяхна когнитивна характеристика е антропологичната ориентация, т.е. да служат на човека, наред с функцията и предназначението си (вж. Буров 2004: 10 цит по Пернишка 2006: 150).

Разбира се, към посочената концептосфера могат да се включат и понятия и имена за различни традиционни домашни и стопански дейности, названия на занаяти, услуги, растения и животни, но по този начин тя ще нарастне прекомерно и трудно може да бъде обхваната в дълбочина.

По-подробно българските неологизми, отнасящи се към тази тематична област (в съпоставка с чешки език), са анализирани в цитираното изследване на Пернишка 2006: 148 – 160). Тя изтъква, че лексиката от битовата сфера в нашия език винаги е била еkleктична, но така или иначе е осъществявала необходимата номинация (с. 157).

В съвременните условия домашната лексика, която поддържа националната идентичност, се създава по всички словообразователни модели: суфиксация, композиция, универбизация, вторична номинация (срв. *съдомиялна, душкабина, адресник, снегомобил, маршрутка, сушеница, лютика, джоб*), но като цяло заемането е по-активно от словообразуването (със значителен превес на англо-американските заемки – *барбекю, фризер, ламинат, крекер, корнфлейкс, тишърт, ламперс* и др.). Те обаче не нарушават националната идентичност и не създават усещане за дисхармония между **свое/чуждо**, тъй като при заемането и интернационализирането на битовата лексика е налице тенденция към умереност, както и съобразяване с общите европейски тенденции, проявени и в другите езикови структури (пак там).

II. **Компютърни технологии и Интернет** е втората основна тематична област, тясно обвързана с появата на иновативна лексика.

За по-голямата част от иновациите при нея е характерно, че те представляват заемки от английски език (*адуер* 'компютърна програма за рекламни съобщения'; *акаунт* 'потребителски абонамент'; *антируткит* 'компютърна програма за отстраняване на вредни операционни влияния и намеси'; *блог* 'сайт – личен дневник'; *гейминг* 'игрални компютърни игри' и много други).

Образуването на думи с домашен материал е слабо застъпено (*записвачка*, *кирилизатор*, *кирилизирам*), но от заетата лексика нерядко се произвеждат деривати по български словообразователен модел (вж. Кирова 2006: 260) – *кракване* 'проникване без разрешение в компютърната мрежа'; *бъгване* 'повреждане на компютъра'; *бъгав* 'грешен'; *изпринтя*), с което в някаква степен се постига равновесие между чужди и домашни елементи и се балансира устойчивостта на езиковата система.

Близка до предходната с оглед на нововъведенията в техническата сфера е тематична област III. **Медии и телекомуникация.**

Неологизми като: *блутут* (*блутуут*), *пейджър*, *GSM*, *хендсфри*, *хендсет* и др. вече са се наложили като общоупотребими.

Разбира се, тук се отнасят и различни журналистически и специални термини: *нюзрум*, *риалити*, *телешоу*, *онлайн*, *лайфстайл предаване*, голяма част от които представляват заемки от английски и са възприети в българския без промяна. Тази лексика безспорно свидетелства за повишаване на интернационализацията в езика, но същевременно не липсва и обратната тенденция – да се произвеждат думи по домашен словообразователен модел: *телевизионер*, *телевизионерски*, а също и група новосъздадени сложни думи с първа съставна част – **теле**: *телепазарен*, *телемагазин*, *телеобщество*, *телепоща*, *телеуслуги* и др.

IV. **Икономика, финанси и банково дело**

В Речника са представени немалък брой неологизми от тази тематична област, като някои от тях в по-ранен период са били употребявани само в тясна специализирана среда (*стагфлация* 'застой в стопанския живот'), а днес са придобили широка гражданственост и са навлезли в общоупотребимия език (Речник 2010: 7).

Например: *аутосорсинг* 'възлагане на дейност на странична компания'

бенчмарк 'показател еталон'

делистинг 'изключване акциите на компания от листата на търгуване на фондовата борса'

джоинтвенчър 'форма на коопериране, компания' и др.

Тук преобладават заемките от английски език, но по-голямата част от тях се интегрират словообразователно към българския език въз основа на различни словообразователни гнезда (*делистване*, *банкиране*, *офшорен*) (вж. Колковска 2006: 204).

Употребяват се и различни словообразователни и семантични калки и полукалки (*микрощапане* < *microsegment* от англ.; *картодържател* < *cardholder* от англ. – вж. Благоева 2006: 176). Спорен остава обаче въпросът дали производните хибриди и калките са интернационализми (тъй като съдържат интернационална основа) или пък наличието на домашен словообразователен елемент ги доближава в по-голяма степен до лексикалния състав на езика приемник.

V. **Политика, дипломация и международни отношения**

В последното десетилетие се наблюдава отчетливо обособяване на нов терминологичен пласт в сферата на политиката и международните отношения, който непрекъснато се доразвива и обогатява. В тематичен аспект той приобщава разнообразни тематични подгрупи, обединяващи новата българска политическа терминология (вж. Леснеевска 2006: 238).

Този лексикален пласт обхваща заемки, възприети от различни езици:

от английски – *атлантик*;
глобализация.

от френски – *алтермондиализъм*;
алтеревропеизъм.

от немски – *идеологема*

от арабски – *алкайдизъм*;
джихадизъм.

Абревиацията е широко разпространен начин за образуване на иновации от политическия дискурс. Те могат да бъдат както от заети абревиатури (НАТО, ЕС, ОНД), така и на основата на домашни съкращения (ГЕРБ, НДСВ, РЗС). Абревиацията често пъти се съпровожда от образуването на производни думи чрез различни домашни словообразователни суфикси: -ер, -ар, -ец, -ист, -джия, -ски, -ак (*гербер – гербист – гербаджия – гербовак; натовец – натовски; седесар*) и др. Като специфични направления, близки в тематично отношение до сфера **Политически международни отношения**, но в някаква степен и с относително самостоятелна обособеност могат да бъдат разглеждани тематичните групи:

VI. Евроинтеграция и VII. Екология.

Първата обединява около 100 новосъздадени сложни думи и техни производни, които съдържат като първа съставна част – **евро** със значение 1.) европейски или 2.) който се отнася до ЕС или евро (парична единица): *европолитик, еврокомисар, евросубсидия, евровот, евровалутен*.

Втората група е образувана от около 50 неологизма – сложни думи с първа съставна част – **еко**: *екоактивност, екоглоба, екоинспекция, еконорма*.

Прави впечатление, че назоваваните понятия от тези групи винаги имат хомогенен характер, те преливат или се преплитат с понятия от другите посочени тематични направления – напр. политика, икономика, битова сфера и т.н.

VIII. Спорт

Впечатляващо голямо е количеството на неологизмите, включени в речника, които назовават различни видове спорт и спортни термини.

Например:

акваджодинг, акваспининг, аквафитнес, бодиборд, рафтинг, дартс, таебо, тайбокс и др.

Предимно заемки от английски или по-рядко от някои източни езици (корейски, китайски, японски), в повечето случаи без да се подлагат на фонетични или морфологични промени, те назовават нови за българина спортни дисциплини и понятия, които едва ли могат да се възприемат като проява на прекомерно чуждо влияние в условията на глобализация. Напротив, в повечето случаи изглеждат необходими и срещу тях обикновено не възразяват дори и най-крайните защитници на идеята за езиковата чистота.

Аналогично се възприемат и иновативните названия на понятия от област

IX. **Музика, култура и мода**, тъй като поначало такива термини имат характер на заемки от различни чужди езици – английски, френски, италиански, латински, гръцки и др.

Големият брой новозаети думи в тази тематична сфера отново са от английски език – *арендби; аутро* ‘завършващо произведение в музикален албум’; *бибой; хипхоп; бодипейнтинг; бодипиърсинг; готик; афроджас; джънгъл; соцарт; стайлинг, тату* и доказват в най-голяма степен необратимостта на англо-

американската езикова инвазия през последното десетилетие, обхванала повечето европейски и славянски езици.

Друга тематична област, свързана с появата на немалък брой лексикални иновации в съвременните условия, може условно да се нарече

X. Медицина и козметика

В нея по правило се включват редица иновации с терминологично значение, които обаче нерядко се асимилират от българския език както фонетично и граматично, така и семантично: *антиейджинг* – *антистареене*; *антицелулит* – *антицелулитен*; *арттерапия* – *арттерапевтичен*; *джипи* – *общопрактикуващ лекар*; *метеопатия* 'отклонение от нормалното здравословно състояние'; *пилинг* – *пилинг* и др.

XI. Други

Извън така обособените основни тематични групи се откриват и различни лексикални иновации, които трудно могат да бъдат включени към някаква определена тема.

Повечето от тях имат разговорен и жаргонен характер (*куул* 'страхотен'; *дрогар*; *сдуханяк*; *сдухвам се*; *кулонясвам*; *антифен*; *боска* 'шефка'; *вип*; *ъндърграунд* и др.) и представляват заемки или новообразувания на основата на домашни езикови средства. Тяхната употреба в речта на съвременния българин е най-често стилистично маркирана и свидетелства за нарочния стремеж към вариативност на езика, а понякога и за „показност и нарочен опит за налагане на престижен идеосинкретичен идиолект” (Бояджиева 2006: 274).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният преглед на основните тематични области, в които се обособяват лексикалните иновации в българския език след 2000 г., показва разнообразието на процесите на активна словоупотреба на новонавлязлата лексика и нейната интеграция в българската езикова система.

От една страна, се наблюдава инвазия на чуждоезикови средства (предимно от английски език), а от друга – е налице естествен стремеж към приспособяване на чуждите елементи и утвърждаване на жизнеността на езика и неговия национален характер. Заемането е обективен и необходим процес в историята на всеки национален език, но ако то е свързано с прилагане на критериите за разумност и полезност по отношение на онези лексикални иновации, които трайно се настаняват в него, модернизацията на книжовния език ще може да бъде възприета като положително явление. Тогава тя не само няма да застрашава езиковата му чистота, а ще даде шанс да се открие новото мислене и отношение на съвременника към действителността.

ЛИТЕРАТУРА

Акуленко 1972: Акуленко, В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков, 1972.

Благоева 2006: Благоева, Д. Калкирането в най-новия период от развитието на българския и чешкия език. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. БАН, С., 2006, 174-190.

Бояджиева 2006: Бояджиева, Е. Заемките в съвременния български език – обогатяване или обезличаване. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. БАН, С., 2006, 268-276.

Буров 2004: Буров, Ст. Познанието в езика на българите. Изд. Фабер, В. Търново, 2004.

Кирова 2006: Кирова, Л. Начини за номинация в специалния език на компютърните технологии. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. БАН, С., 2006, 259-267.

Колковска 2006: Колковска, С. Тенденците към интернационализация в новата българска икономическа терминология. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. БАН, С., 2006, 190-212.

Кретов 2001: Кретов, А. Пределы русского человека в языковой картине мира. – В: Язык, коммуникация и социальная среда. Вып. 1. Межвузовский сборник научных трудов. Воронеж, 2001.

Леснеева 2006: Леснеева, Д. Особенности на новата българска политическа терминология. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. БАН, С., 2006, 238-243.

Пернишка 2006: Пернишка, Е. Тенденции за интернационализация и за запазване на националната идентичност на българската лексика от битовата концептосфера (в период 1990 – 2004). – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. БАН, С., 2006, 148-160.

Речник 2001:

- Речник на новите думи и значения в българския език. Изд. „Наука и изкуство”, С., 2001. Пернишка, Е, Д. Благоева, С. Колковска.

Речник 2010:

- Речник на новите думи в българския език. Пернишка, Е, Д. Благоева, С. Колковска.

Смирнов 1998: Смирнов, Л. К вопросу об интернационализации лексики современных славянских литературных языков. – В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади т. 4. Сравнително и съпоставително езикознание. С., 218-226.

За контакти:

Доц. д-р Емилия Недкова, Катедра по български език, литература и изкуство, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: prevned@abv.bg

Докладът е рецензиран.